

T A H A
N İ Y A Z İ
K A R A C A

TARİHÇİ

GEÇMİŞİ KURGULAMAK:
KURAM - TASARIM
İNŞA

TİMAŞ Tarih

GİRİŞ

Birkaç hafta önceydi. Öğrencilerle sohbet etmek üzere bir liseye davet edilmiştim. Yaptığım konuşmadan sonra öğrenciler tarihle ilgili sorular yönelttiler. Ancak bu sorulardan biri diğerlerinden farklıydı. Öğrenci tarihî bir konuyu merak etmiyor, tam tersine tarih ve tarihçinin varlığını sorguluyordu: “Sizler yıllarca süren araştırmalar yapıyorsunuz, kitaplar yazıyorsunuz, yaptığınız bu işin topluma ne faydası var? Bunu anlayamıyorum.” Soru cesurca idi. Öğrenci açıkça “faydacılık” bakış açısıyla tarihe ve tarihçiye bir değer biçiyor, ancak bu değer pek de olumlu noktada bulunmuyordu.

Öğrencinin tarihi ve buna bağlı olarak sosyal bilimleri gereksiz görmesindeki çıkış noktası açıktı. Bütün bilgi alanlarının insanlar için önemli olduğunu kısa ve etkili bir şekilde anlatabilmek amacıyla içinde iddia barındıran iki temel soru yönelttim: “Dünyada tarihçilik alanında ilerlemiş ülkeler hangileri olabilir, fikrin var mı?” Öğrencinin sorumu “İngiltere veya Amerika gibi ülkeler olmalı.” diye cevaplaması üzerine tarihin insanlığın düşünsel gelişimine bağlı bir bilgi alanı olduğunu şu şekilde ifade ettim: “Sana katılıyorum. Gelişmemiş ülkelerde tarih bilimi olmaz, olamaz. Tarihçilik de ülkelerin

teknolojik ve diğer bilim alanlarındaki gelişmelerine paralel olarak ilerler. İlkel bir kabilede bugünkü anlamda araştırmacı tarihçilik olması mümkün değildir. Orada mitolojik anlatılar vardır. Bu durumda tarihçilik mesleği toplumların düşünsel gelişimini belirleyen önemli göstergelerden biri haline gelir.”

İkinci sorum ise şuydu: “Teknoloji ile donatılmış bir odaya girdikten bir süre sonra oksijensiz kalsan, ilk önce-
liğin oturduğun koltuğun konforu mu yoksa nefes almanı sağlayacak oksijen mi olurdu?” Öğrencinin verdiği “Elbette oksijen olurdu.” cevabı üzerine, bir varlığın faydalı olması için mutlaka gözle görülmesine gerek olmadığını anlattım: “Elbette yaşamamızı, konforumuzu sağlayan teknolojik üretimler, topluma gözle görülür fayda sağlayan meslek-
ler çok önemlidir, ancak bir milletin bu alanlarda gelişmesi entelektüel, düşünsel alanlarda yaptığı üretimlerle de doğru orantılıdır. Her icadın, her bilimsel gelişmenin arkasında o milletin ürettiği toplumsal değerler, fikirler, felsefeler yani sosyal bilgi alanları vardır. Bunlar bir milletin nefes almasını sağlayan özel alanlardır. Önem kavramı bakış açısına göre değişebilir. Meşhur sosyolog, *Devlet* adlı eserin yazarı Franz Oppenheimer aslında bir hekimdi. Bireylerin hastalığından ziyade toplumun hastalığına çare bulmanın önemine inanarak mesleki tercihinin 44 yaşında değiştirdi. Bu bağlamda şu soru-
lar da sorulmalıdır: Hangi ülkeler teknoloji ve bilimsel bilgi alanlarında ilerideler ve bunu sağlayan dinamikler nelerdir? Bir ülkenin çok para sahibi olması bilimsel ve toplumsal anlamda gelişmiş olduğunun göstergesi olabilir mi? Günümüzde, ülkelerindeki hammaddeler nedeniyle milli gelirleri çok yüksek toplumların dünya bilim tarihine önemli katkı yaptıklarını söyleyebilir miyiz? Doğal kaynak zengini bazı

ülkelerin hazır bilgi ve teknoloji transferi yapmaları ne ifade eder? O zaman “bilimsel gelişmenin bir zihniyet sorunu” veya toplumsal zihnî gelişmeye koşut olarak üretilen değerlerin, milli veya bireysel ideallerin büyüklüğüyle ilgili olduğunu söylemek mümkün olabilir mi? İşte bunu sağlamak için bizlerin millet olarak matematik, fizik, kimya, mühendislik veya hekimlik bilgisine sahip olmamız kadar sosyoloji, felsefe, teoloji ve tarih gibi sosyal alanlardaki bilgi üretimine de hâkim olmamız gerekmez mi? Sonuç itibarıyla bu bilimlerin de ortaya çıkardıkları uzun süreli etkilerle topluma faydalı olmuyorlar mı?” Bu açıklamalardan sonra tarihin ve tarihçinin “ne işe yaradığı” konusunda şüpheleri olan öğrenci ile asgari müşterekte bir araya geldik.

Temel sorun bir öğrencinin tarihe veya tarihçiye değer verip vermemesinden ziyade bilimsel bilgi alanlarının görünen pratik faydacılığa göre önemsenmesi ve bu tavrın topluma empoze edilmesidir. *İndirgemeci* ve *tekçi* bilim algısı yalnızca pozitif bilgi alanını bilim kategorisine dâhil etmekte, bu algı resmî eğitim politikası haline getirilerek pozitivist bakış açısıyla ilköğretimden itibaren genç nesillerin beyinlerine ön kabul olarak yerleştirilmektedir. Türkçeyi düzgün kullanmanın veya toplumsal değerlerle birlikte milli idealleri öğrenmenin en az matematik ve fizik öğrenmek kadar önemli olduğunu idrak etmeleri genç nesillerin geleceklerini daha sağlıklı şekilde inşa etmelerine yardımcı olacaktır. Nitekim estetik değerlerden yoksun mimarın, toplumsal etik ve insani değerlerden uzak hekimin veya mühendisin ortaya çıkardığı ürünlerin ne gibi sonuçlar doğuracağını tahmin etmek zor olmasa gerek.

Sosyal bilgi alanlarına ve tarihe yönelik şartlı bakış açılarının birçok nedeninden bahsedilebilir. Ancak temel sorunun özne olarak *tarihin* algılanış biçimiyle ilgili olduğu görülüyor. Okul sıralarında ezberletilen “tarihin geçmişe ait bir bilgi alanı” olduğunun tekrar edilmesi, geleceklerini inşa etme çabasında olan gençlerin doğal olarak kendileri için pratik fayda sağlayacak bilgi alanlarını öncelemelerine yol açmaktadır. Genç nesillere tarih öğretiminde yeni bir paradigma ile yaklaşılması gerektiği çok açıktır. Her şeyden önce tarih geçmişte olmuştur ancak bitmiş, sonlanmış olaylar değildir. Tarihin kendisi bir nehir gibi geçmişten geleceğe akmakta, geçmişte olan her bir olay günümüzü etkilemektedir. Tarihsel olayın bir yönü geçmişe aitken diğer yönü geleceğin kendisini oluşturmaktadır. Türkiye’nin etrafını çevreleyen ülkelerin yer aldığı Orta Doğu ve Balkanlarda meydana gelen olayların seyrini anlamanın tek yolu tarihe bakmaktır. Jeopolitik, enerji politikaları, uluslararası ilişkiler, güç mücadeleleri tarih biliminin verileriyle değerlendirilebilir. Tarihin kendisi bir milletin hafızasıdır, kimliğidir. Bir insanın hafızasını, kişisel tarihini silmek onu *Groundhog Day* (Bugün Aslında Düdü) filminin kahramanı Phil Connors gibi günübirlik yaşayan insan haline dönüştürür. Bir milletin tarihini silmek de o milletin kimliksiz hale getirilmesi anlamına gelir. Tarihçinin iyi yetişmiş, ideolojilerden bağımsız hareket etmesiyle, fikri ve vicdanı hür olarak tarihçilik mesleğini yapmasıyla toplumsal hafıza da sağlıklı olarak gelecek nesillere aktarılacaktır.

Tarih algısı ve tarihçilik yüzyıllar süren değişimlerle günümüze kadar varlığını devam ettirdi. İlk Çağ toplumlarındaki tarih algısı ile günümüzdeki algı aynı değildir. Tarihçilik de öyle. Geçmişte hikâye benzeri olayları anlatan tarihçi günü-

müzde toplumsal sorunları ele alan, sorgulayan ve araştıran kimliğe kavuştu. Tarih algısındaki değişimleri, ortaya atılan kuramları, belirlenen yöntemleri ve tarihsel bilgi üretimi konusundaki tartışmaları öğrenmek tarihçinin kendisini tarihsel bir sürecin parçası olarak görmesini sağlayacaktır. Kendisini belirli bir sürecin içinde konumlandıran tarihçi, tarihsel bilgiyi nasıl üreteceği konusunda belirli bir farkındalığa kavuşacaktır.

TARİH VE TARİHÇİ

Tarihçinin henüz lisans eğitiminde tanıdığı ya da tanıması beklenen eserlerden biri Edward Hallett Carr'ın *Tarih Nedir?* başlıklı yapıtıdır. Carr, “tarih nedir?” sorusunun gereksiz olmadığını göstermek için *Cambridge Modern History*'nin editörlüğünü üstlenen Lord Acton ile altmış yıl sonra aynı esere genel giriş yazısı kaleme alan Sir George Clark'ın “tarihi” algılamakta gösterdikleri büyük farklılığı belirterek konuya girer. 19. yüzyılın pozitivist düşüncesini yansıtan Acton ile 20. yüzyılın *beat kuşağının* şüpheciliğini yansıtan Clark dünyayı ve buna bağlı olarak *tarihi* aynı şekilde algılamayacaklardır.¹ Carr'ın burada bahsettiği “tarih” kavramı gündelik konuşma dilinin öznesi olan tarih değildir. Gündelik anlamda tarih, herhangi bir geçmişte meydana gelen olayları ifade etmek için kullanılır, bilimselliği ifade etmez. Carr'ın vurguladığı “tarih algısı” tarihin bilimsel özne olarak nasıl değerlendirileceği veya algılanacağını ifadesidir. Zaman ve mekân değiştiğinde insanların algıları da değişeceğinden farklı zamanlarda ve mekânlarda yaşayan tarihçilerin oluşturdukları

1 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 9-10.

“tarihsel imgelem” de yaşadıkları çağa bağlı kalacaktır. Bu insan varoluşunun kaçınılmaz gerçekliğidir.

Dünya üzerinde meydana gelen her olay yaşandığı andan itibaren geçmişe intikal eder. Ancak *geçmiş* ve *tarih* aynı anlama gelmez.² Tarih, tarihçinin yaptığı tasarımıyla topluma aktardığı bilgilerdir. Bireyin geçmişe ait bilgileri yalın olarak elde etme şansı bulunmaz. Hangi olayı anlatacağını seçen, yorumlayan ve belirli bir süzgeçten geçirerek topluma yansıtan tarihçidir. Onun seçtiği, ele aldığı ve öğrenilmesini istediği bilgiler tarihin kendisidir. Carr, “Tarih nedir?” konusunu tartışırken 1066 Hasting Savaşı’nı ve Sezar’ın Rubicon Nehri’ni geçişini örnek verir.³ “Rubicon’u geçmek”⁴ şekliyle deyim olarak kullanılan olay, tarihçileri ilgilendirmiştir, ilgilendirmelidir de. Binlerce sıradan insanın nehir üzerindeki köprüyü geçişleri herhangi bir tarihsel anlam ifade etmezken Sezar’ın Rubicon’u geçmesi neden önemlidir ve neden bir tarihsel olgu olarak kitaplarda yer alır? Sezar, bireysel olarak Rubicon’u defalarca geçmiş olmalıdır. Fakat Sezar’ın M.Ö. 49’daki geçişi bireysel değil lejyonu ile Roma’ya hareket eden general olarak otoriteye başkaldırışını ifade eder. Roma’ya girerek yönetime el koyması tarihî süreçte bir değişim ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle de tarihsel anlam ve önem kazanmıştır.

Tarihçiler ve tarih felsefecileri arasında tartışılan başlıca konulardan biri tarihin ne olduğu ve nasıl algılandığıdır. Bu sorun çağlar boyunca “zamanın ruhuna” (zeitgeist) uygun

2 Geçmiş ve tarih kavramlarının farklılığı üzerine bkz. Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s. 18-21.

3 Carr, *Tarih Nedir?*, s. 13-14.

4 Rubicon’u geçmek deyimini, bir işe girildiğinde artık dönüşü olmayan noktayı ifade eder.

olarak ele alınmış, yorumlanmıştır.⁵ Tarih ile ilgili nasıl bir tanımlama yapıldığı aslında değerlendirmenin hangi çağda, hangi bakış açısıyla yapıldığına bağlıdır. Günümüz açısından değerlendirildiğinde tarih farklı anlamlar kazanmıştır. O halde tarih nedir?

TARİH: ZAMAN, MEKÂN VE İNSAN

Tarih kelimesi günümüzde üç farklı anlamda kullanılır. İlki yaşanan bütün geçmişin yani Latince ifadesiyle *res gesta*enin ifadesidir. Diğer iki anlam ise tarihin ontolojik yapısına uygun olarak üretilen bilgiyi (*historia*) ve o bilginin elde edilme yöntemini (*methodos*) belirler. Şu hâlde “tarih” kelimesi özel anlamda tarihçi tarafından aktarılan olayların ve tarihçinin olay bilgisini elde etmek için başvurduğu bilimsel yöntemin doğrudan kendisini tanımlamaktadır.⁶

Tarihin yöntem ile ilgili anlamını tanımlamak görece daha kolaydır. Çağlar boyu değişen bilimsel algı tarihçilerin de bazı yöntemler geliştirmesini sağladı. Bu nedenle her ne kadar tarihin ve sosyal bilgi alanlarının bilim olup olmadığı tartışılmaya devam etse de bilim ile ilişkilendirilen tarihin tanımı 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren bilimsel çalışmalarda yer aldı.⁷ Tarihin ne olduğuna dair birçok görüş ileri

5 John Gottfried Herder (1774-1803) insanlık tarihini kendine özgü özellikleri olan dönemlere ayırmış ve bu belirleyici özellikleri tanımlamak için zamanın ruhu (*zeitgeist*) kavramını kullanmıştır.

6 Tosh, tarihi, tarihi bilgi ve bu bilginin elde edilme yöntemi olarak iki anlamla sınırlandırmıştır. Türkçede günlük yaşamda “tarih oldu”, “tarihte kaldı” gibi kullanımlarla geçmiş ifade ettiği de göz önünde tutulmalıdır. John Tosh, Tarihin Peşinde, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 9.

7 William Humboldt ve Fustel de Coulange’un modern anlamdaki tanımları için bkz. François Cadiou (ve diğerleri), Tarih Nasıl Yapılır?, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 14-15.

sürüldü.⁸ Günümüzde kabul gören tanım Alman tarihçi Ernst Bernheim tarafından yapıldı. Bernheim, 1903 yılında yayınladığı *Tarihsel Yöntem ve Tarih Felsefesi Ders Kitabı* (Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie) başlıklı yapıtında tarihi bir bilim olarak tanımlayarak özelliklerini detaylarıyla ortaya koydu. Buna göre tarih, “insanın mekân ve zamana bağlı olarak bireysel ve toplumsal anlamda ortaya koyduğu psikolojik ve fiziksel faaliyetleri sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde belgelere dayalı olarak anlatan” bilimdir.⁹ Bernheim, tanımında tarihsel araştırmayı son derece basite indirgeyerek somutlaştırdı. Öncelikle olayların iç ve dış etkenlerine vurgu yaptı, bu etkenlerle meydana gelen değişimleri insan, yer, zaman ve belge bağlamında inceledi. Tarihçiliğin ürünü olan tarihi; araştırma, sorgulama ve problemleri çözme yöntemi olarak belirledi.

İngilizcede kullanılan “story” ve “history” kelimelerinin aynı kökten türemesi tarihin daha çok anlatı özelliğini ön plana çıkarır. Ancak kelimenin Grekçede “geçmiş” anlamına gelen kökü “istoria”, geçmişte meydana gelmiş “bir olayı merak etmek, onu araştırmak” anlamlarını içerir.¹⁰ Bu açıdan değerlendirildiğinde tarih, bilimin en temel özelliği olan olayın incelenmesi düşüncesinin kavramsallaşmasından ibarettir ve tarih salt bir anlatıdan çok sorgulamayı, araştırmayı hedefler.

8 R.G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 37-41; Tarihin çeşitli tanımları için ayrıca bkz. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 7-19.

9 Bernheim’in detaylı tanımlaması için bkz. Ernst Bernheim, *Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, Verlag von Duncker&Humbolt, Leipzig 1903, s. 1-17.

10 Collingwood, history kelimesi içinde yer alan “araştırmak” anlamına özel vurgu yapar. Bkz. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, s.50.

Istoria kelimesi Arapça'da "ustûre" veya kelimenin çoğulu olan "esâtir" şekline dönüştü.¹¹ Kelime Batı'da olduğu gibi Doğu toplumlarında da anlam kaymasına uğrayarak olağanüstü veya mitolojik hikayeleri tanımlamak için kullanıldı. Türkçede kullanılan "tarih", İbranicedeki "yerah" yani "ay" kelimesinden türedi.¹² Tarih bu anlamıyla Sami toplumlarının kullandığı takvim biçimi olan *ay takvimi* yani zaman ile bağlantılı hale geldi.¹³

Tarih, yüzyıllar süren algı değişimlerinin sonucunda günümüzdeki araştırmacı tarihçilik formuna ulaştı. İlkel tarihçilik anlayışından bilimsel tarihçilik anlayışına doğru tedrici bir ilerleme yaşandı. Günümüzde tarihin ilkeleri, bilgi elde etme yöntemleri ve faydaları konusundaki görüşler büyük oranda ortak noktada buluştu. Modern tarih ve postmodern tarih algıları tarihsel olaylara farklı bakış açıları getirmesine rağmen bu farklılık tarihin yöntemlerinin reddedilmesi üzerine kurgulanmaz. Postmodern tarih üstten gelen, kapsayıcı tarih anlayışına karşı çıkar. Belgeye veya diplomatik bilgisine karşı çıkmaz. Postmodern tarih algısı hayali, kurmaca tarih inşa etmek anlamına gelmez. Tarihi, bilim dışında, daha çok sanata yakın bir üretim olarak gören düşünürler de vardır.¹⁴ Bu farklılık ve çeşitliliklere rağmen tarihsel olayın inşasında kullanılacak malzemelerin değerlendirilmesi ve metin inşasının tutarlılığı gibi konularda bütün tarih anlayışları var olan kayıtların güvenilirliğini sorgularlar. Elbette

11 <https://www.nisanyansozluk.com/?k=esatir> (Erişim Tarih: 01.09.2019)

12 <https://www.nisanyansozluk.com/?k=tarih> (Erişim Tarih: 01.09.2019)

13 Togan, Tarihte Usul, s. 2.

14 Keith Jenkins, tarihin bilimselliğine karşı çıkanlardan biridir. Tarihin tarihçiye bağlı bir yorum olduğunu ifade eder. Bkz. Jenkins, Tarihi Yeniden Düşünmek, s. 39-59.

zaman değıştikçe, gelecek yüzyıllarda tarih biliminin ilke ve yöntemleri de değışecek, yeni kurallar çerçevesinde ele alınacaktır. Değışmeyecek tek unsur, tarih algısı ve ilgisinin insanın varlığı ile var olamaya devam edeceğidir.

Zaman ve mekânı değerlendirmeye tâbi tutmanın araçlarından birisi *tarih* tir. Bu açıdan tarihin fonksiyonel yanı günü kıymetlendirmek için karşılaştırma veya kıyaslama yapmaya imkân sağlamasıdır. Tarih, *varlığı* tanımlamanın yoludur. Bir varlığın değeri diğer varlıklarla yapılan kıyaslamanın sonucunda ortaya çıkar. İyi, kötü, güzel, çirkin, gelişmiş, geri kalmış gibi birçok soyut kavram subjektiftir. Kastedilenin ne olduğunu belirlemek için bir kıyas noktası tespit edilmelidir. İnsanın kendini ve çevresindeki varlığı idraki nicelik değil niteliksel anlamla ilgilidir. Niteliksel açıklama kaçınılmaz olarak karşılaştırma ve zıtlığa bağlı kalır.¹⁵ Değerlendirilen olguların hangi zaman diliminde, hangi mekânda veya hangi kültürel ortamda ele alındığının tespit edilmesi aynı zamanda bir karşılaştırma ve konumlandırma gerektirir. Atilla İlhan, “hangi” sorusuyla başlayan ve başlıkları *Hangi Batı*, *Hangi Laiklik*, *Hangi Atatürk*, *Hangi Sol*, *Hangi Küreselleşme* olan bir dizi eser kaleme aldı. Benzer şekilde Taha Akyol da *Hangi Atatürk* başlıklı eseriyle zaman, mekân ve bakış açısına göre değışen değerlendirmelere vurgu yaptı. Tarih, insana varlığı konumlandırmasını sağlayacak karşılaştırma bilgisini sunar. Bunun da ötesinde tarih insan varlığını şekillendiren en önemli etkenlerdendir. Birey veya toplumun hafızasını silmek onu sadece biyolojik varlığa indirgemek anlamına gelir. Bireyler, toplumlar veya milletler hafızaları ve hafızalarının

15 John Lukacs, *Modern Çağın Sonu*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 58.

yardımla oluşturdukları kimlikle anlam kazanıp var olurlar.¹⁶ Hafızaları silinirse kimlikleri de tarihin yokluğuna karışır.

Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine* başlıklı eserinde hafıza ve tarih ilişkisini eleştirel bakış açısıyla değerlendirir. Ona göre tarih, hafızanın kendisidir. İnsana acı verir ve insanın mutsuzluk kaynağıdır. Koyunların bir otlakta mutlu şekilde yaşamaları uzun süreli hafızalarının olmamasındandır. Onlar yalnızca ânı düşünür, sadece günü yaşar. Ot buldukları, işkembelerini doldurdukları için mutlu olur, otlakta oradan oraya zıplayarak gezinirler. Hayvan tarih dışı yaşar. İnsan ise doğası gereği geçmiş ile bağ kurar, tarih içi yaşar ve atamadığı hafızası nedeniyle acı çeker. Tarih içi yaşamın belirli sınırları olması gerekir. Tamamen geçmişte yaşamak toplumların sağlıksızlığına işaret eder.¹⁷

Nietzsche, dönemin algısı doğrultusunda tarihi ağır eleştiriye tâbi tutsa da tarihin insanın parçası olduğunu, sağlıklı bakış açısıyla yaklaşıldığı takdirde toplumların iyileşmelerine katkı sağlayacağını reddetmez.¹⁸ İtirazı tarihin kendisine değil, kullanım şekline, güncel siyasetle olan ilişkisinedir. Yaşadıkları dönemin etkisiyle tarihi olumsuz değerlendiren Descartes veya Henry Ford gibi kişiler de var oldu.¹⁹ Olumlu değerlendirilsin ya da eleştirilsin tarih toplumların parçasıdır ve var olmaya devam edecektir. Tarihsel bilginin nasıl kullanılacağı ise zamanın ruhuna ve kültürel özelliklerine göre farklılık gösterecektir.

16 Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 15-17.

17 Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine*, Say Yayınları, İstanbul 1986, s. 61-66.

18 Nietzsche, *Tarih Üzerine*, s. 64-66.

19 Mark T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler: Tarih Yazıcılığına Giriş*, Birleşik Yayınları, Ankara 2011, s. 9-10.

Tarihçilerin ürettiği bilgi olan tarihin ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı uzun süren tartışmaların konusu oldu, olmaya da devam ediyor. Tarihçi geçmişe ait hangi konuları ele almalıdır? Tarihçinin anlattığı her olay tarihsel bilgi özelliği taşır mı? Örneğin herhangi bir köyde iki kişinin tarla sınırı için kavgaya etmesi tarihsel olay olabilir mi? Tarihçi, toplumun alt kademelerinde meydana gelen olaylara niçin ve hangi amaçla bakmalıdır?

“Tarihi kim yapar?” sorusuna tarihçiler uzun yıllar “kahramanlar” açıklamasıyla karşılık verdiler. Bu tanımın sorumlularından biri İngiliz tarihçi Thomas Carlyle’dir. *Kahramanlar* başlıklı eserinde toplumu sürükleyen, yol gösteren ve olayları şekillendiren kişilerin tarihî olayların oluşmasını sağlayan etken olduğunu anlattı. Carlyle’a göre yine kahramanlar ortaya çıkardıkları büyük etki nedeniyle içinde yaşadıkları toplumlar tarafından daha sonraki yıllarda mitolojik-tanrısal kimliklere dönüştürüldü.²⁰ Tarihçiliğin ilk dönemlerinde hanedan mensuplarının, askerlerin veya toplumlara önderlik eden kişilerin hayatları incelendi. Belirtilen bu konular elbette tarihçilik açısından önemlidir. Ancak 20. yüzyılın başlarına kadar tarihçilerin kaçırdıkları nokta sıradan, önemsiz kabul edilen insanların tarihî olaylara etkileri ve tarihteki konumlarıydı.

Pozitivizmin ortaya çıkardığı sosyoloji, tarihin algılanmasında büyük değişikliklere yol açtı. Sosyologların tarihsel olaylara salt bir anlatı değil toplumsal ve kuramsal olarak bakmaya başlamaları, “tarihsel olay ve olgu” kavramlarının anlamlarını da değiştirdi. Daha önce kahramanların, devlet adamlarının hayatlarını veya büyük savaşları anlatan tarihçiler

20 Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

insana ait farklı unsurlar aramaya başladı. Gelişen tarihçilikteki en büyük değişiklik 20. yüzyılın başlarında *Annales Dergisi* etrafında birleşen Fransız tarihçilerinin ortaya koyduğu bakış açısı oldu. Bu değişim o kadar önemseniyordu ki Jacques Le Goff'un denemeler seçkisinin başlığından yola çıkılarak bu tarih yorumu *Yeni Tarih* (Nouvelle Histoire) olarak tanımlandı.²¹ Marc Bloch ve Lucien Febvre gibi tarihçiler *savaş* ve *kahramanlardan* oluşan tarih tasarımını reddettiler. Onlar toplumun alt tabakasında olanlara, sıradan halka bakmaya, tarihsel olayları kurumsal çerçevede ve karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye başladılar.²² Tarihsel olayın merkezinde iktisat ve kurumlar olmalıydı. Marc Bloch, *Feodal Toplum* (La Société Féodale) veya *Kralın Dokunuşu* (Rois et Thaumaturges) gibi çalışmalarında gelenekleri ve sıradan insanın yaşamını ele aldı.²³

Bloch ve Febvre'nin öncülük ettiği bu hareket daha sonra *Annales Okulu* olarak adlandırıldı. Okul'un bakış açısıyla tarihçi, toplumların yüzyıllarca devam eden uzun yaşam süreçlerini (longue durée) inceliyordu. Dar zaman aralığını veya bir olayı değil büyük tarihsel süreçleri ele alarak “değişimi” gözlüyorlardı. Aslında bu şekliyle *kahramanların* yapıp-ettikleriyle ilgilenen tarihçi ile toplumların kurumsal

21 Peter Burke, “Uvertür. Yeni Tarih: Öncesi ve Sonrası”, *Tarih Yazıcılığına Yeni Bakış Açıları* (Editör: Peter Burke), İslık Yayınları, İstanbul 2020, s. 13; Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 122.

22 Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2006, s. 30-69.

23 La Société Féodale adlı eseri ilk kez 1983 yılında Türkçeye çevrildi. Yenilenmiş baskısı için bkz. March Bloch, *Feodal Toplum*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2019. Bloch'ın yapıtılarından kabul edilen Rois et Thaumaturges adlı çalışması 1973 yılında *The Royal Touch: Monarcy and Miracles in France and England* başlığı ile İngilizceye çevrilmiş, ancak henüz Türkçeye çevrilmemiştir.

gelişimini uzun zaman dilimi perspektifinden panoramik olarak inceleyen tarihçi bir noktada buluşuyordu. *Kahramanın* hayatını anlatan ya da uzun dönemi (longue durée) inceleyen tarihçinin ortaya koymak istediği şey “etki ve değişimdi”. Annales Okulu’nun bakış açısıyla tarihçinin tarihsel olayları gözlerken, değerlendirirken göz önüne tuttuğu en önemli unsur tarihsel olayın neleri etkilediği ve nelerin değişimine neden olduğu oldu.

Sıradan bir köyde iki köylünün tarla sınırı için kavgaya tutuşmaları kendi içinde öneme sahip değildir. Ancak kayıtlara geçtikten sonra tarihsel anlam kazanır. Adli kayıtlarda yer alan bu sınır kavgası o köyün, bölgenin veya toplumun yaşam alışkanlıklarını, adalet algısını ve adli çözümlemelerini değerlendirmek isteyen tarihçi için temel veri durumuna gelir. Verileri işleyen tarihçi, yalnız başına basit gibi görünen olayları bir bütün içinde değerlendirmeye alarak tarihsel olguyu inşa eder. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bu ve benzeri olayları kayıt altına alan *Şeriiye Sicilleri* toplumsal tarih çalışmalarının önemli kaynaklarından biri olarak tarihçilerin kullandığı malzemeler arasında yer alır.

Geçmişte meydana gelmiş olayın tarihsel olgu olmasının ilk şartı kayda geçmiş olmasıdır. Latince ifadesiyle tarihsel olayın *historia rerum gestarum* olması, yazılı hale gelerek diğer bütün tarihsel olaylardan farklılaşmasıdır. Kayda geçmeyen olaylar “tarihsel olgu” hüviyetini kazanmaz. Geçmişte sayısız olay meydana gelmiştir. Günümüzde henüz tam anlamıyla kimler tarafından kurulduğu veya nasıl yıkıldığı açıklanamayan bazı uygarlıkların geçmişte yaşadıkları bilinmektedir. Olayların ve uygarlıkların varlığı ancak kayda geçirilmiş bilgilerden elde edilen verilerle ortaya konabilir. Örneğin Alman

arkeolog Karl Mauch'un 1871 yılında Zimbabwe'de keşfettiği 12. veya 13. yüzyıla tarihlenen eski uygarlığın kimlere ait olduğu hala gizemini korumaktadır. Büyük taşlarla yapılmış bina temelleri ve şehir duvarına ait kalıntılar bilinmektedir.²⁴ Yazılı bir kayıt bulunamadığı için uygarlığın kimlere ait olduğunun, bu kayıp Afrika krallığının kimler tarafından kurulduğunun ve nasıl yıkıldığının tespitini yapmak şimdilik imkansızdır.²⁵

Hitit uygarlığının “tarihsel olgu” haline gelmesi de ilginç bir süreçten sonra gerçekleşti. Hititlere dair ilk bilgi Tevrat'ta geçer.²⁶ Fransız arkeolog Charles Texier, 1834 yılında Galat şehri Tavium'u bulmak için Anadolu içlerine, Yozgat'a seyahat ettiğinde Boğazköy'de gördüğü kalıntıların keşfedilmemiş bir uygarlığa ait olabileceğini düşündü. 1839 yılında yayınladığı *Küçük Asya* adlı eserinde bu uygarlığın maddi kalıntıları hakkında bilgi verdi, ancak uygarlığın kimler tarafından kurulduğunu tam olarak belirleyemedi.²⁷ C.W. Ceram'ın *Tanrıların Vatanı Anadolu* başlıklı eserinde ayrıntılarıyla anlattığına göre Hitit tarihinin aydınlatılması William Wright'ın 1886 ve Archibald Henry Sayce'in ise 1888 yılında yazdıkları *Hitit*

24 Martin Hall, Rebecca Steffoff, *Great Zimbabwe*, Oxford University Press, Oxford 2006.

25 Karl Mauch'un hayatı ve Zimbabwe kalıntıları National Geographic tarafından Afrika'nın Kayıp Krallığı adıyla belgesel haline getirildi. Belgesel için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=wFVQNDX7Mtk> (Erişim Tarihi: 16.10.2019)

26 Hitit ismi Tevrat'ta Hezekiel 16, Yeşu 3, 9, 12 ve 24, Hakimler 1, 3, 1. Samuel 26, 2. Samuel 23 ve 1. Krallar 10'da geçer. Tevrat ile ilişkisi için bkz. Billie Jean Collins, *The Hittites and Their World*, The Society of Biblical Literature, Atlanta 2007, s. 197-218.

27 Charles Texier, *Küçük Asya*, I-III, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

İmparatorluğu başlığını taşıyan iki eserin katkılarıyla oldu.²⁸ Çek bilim insanı Bedrich Hrozny'nin İstanbul'daki 10.400 adet tablet üzerinde yaptığı incelemeden sonra çözdüğü “nu ninda-an ezzatteni watar-ma ekutteni” (o zaman ekmegi yiyeceksiniz, suyu içeceksiniz” cümlesi Hitit dili ve gramerinin anlaşılmasını sağladı. Hrozny kısa sürede çözdüğü bu dilin gramerini kitap haline getirerek 1917 yılında yayınladı.²⁹

Fransız ve İngiliz arkeologlar, yeterli bilgi olmayan kayıp bir uygarlığı tarihin karanlık alanından aydınlığına taşıdılar. Hititlerin Suriye ve Mısır'a kadar uzanan siyasal bir güç ve hatta *Telepinu Fermanı* adı verilen belgenin siyasal anlamda yönetim ilkelerini belirleyen ilk ferman olduğuna, Hitit yönetim biçiminin ve kadın hakları konusundaki uygulamaların diğer toplumları nasıl etkilediğine dair bilgiler elde edilince dünya tarihi yeniden yorumlandı.³⁰ İndus Vadisi uygarlığının somut kalıntıları olan *Mohenjo-Daro* ve *Harappa* şehirleri hâlâ gizemlerini koruyor. Bu iki yerleşim yerinin neden boşaltıldığı, nasıl bir tarihsel sürecin yaşandığı tespit edilebilirse dünya tarihinin bir kez daha yeniden yorumlanması söz konusu olacaktır.³¹

Olayın kaydedildiği belgenin niteliği tartışılabilir, ancak geçmişteki bir olayın tarihsel olgu haline gelmesi için kayda geçirilmesi (*historia rerum gestarum*) ve günümüze aktarılması

28 C.W. Ceram, *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, s. 9-21.

29 Collins, *The Hittites and Their World*, s.7-12, 28; Ceram, *Tanrıların Vatanı Anadolu*, s.60.

30 Hititlerin dünya tarihindeki rolü hakkında Ceram, *Tanrıların Vatanı Anadolu* adlı eserinde detaylı bilgiler vermektedir. Hitit yaşam ve bilgi üretimi için ayrıca bkz. Hititler (Editör: İlker Can), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006.

31 Mortimer Wheeler, *Civilizations of the Indus Valley and Beyond*, Thames and Hudson Limited, London 1966, s. 14-34.